

בו, ואלא יחד ואתו הלכה לעולמה תקופה מפלגה. מתברר, שהנה נסתלקו הרבה גילויים שהוא מייצגם, הרבה הלכידות ואף התיחסויות שהוא קבש להם כיוון. שינוי מהותי חל במערכות חינה, לשון אחרת, מושגים אחרים, שאיפות ואחרות של היחיד, ואי פילוסופיה אחרים לא רק בזירה הציבורית, אלא אף בין אדם לחברו.

הבה נקווה, שאף על פי כן, המורשה הרחבת של נתן אלתרמן, הטובדור ברוך האלוהים, הי מפליא לקסום שמחות ושבלי, המקהיל ואחים כדי לומר לפנייהם זמר שופע מלבבו, כרוז מושבע של שיקש החיים, משוען הנחשלים, אבי משמרות הפיר טנים הצעירים, המאמין הגדול במחר טוב אשר מוכרח לבוא — לא יישכח מהלבבות לאורך ימים!

אלתרמן כמשורר מדיני

● אברהם וולפנון

המלחמה — לבין אי — השקט הנפשי המלווה את ניי צולי-השואה:

„עיר פולנית.

ירח רם.

וכתמיד — עננים בשיט.

כבוא לילה שוכך זה הילד אברם

על אבני מדרגות הכית.”

(„הטור השביעי”, עמ' 14)

הילד אברם, שאיבד את מעט השלווה הנפשית הדי רוסה לשינה רגילה, בבית — הוא שריר לדור של ילדים, שגש בכל תלאת-הגורל של ההיסטוריה היהודית בתקופתנו. באירופה מרה, ביקורתית וכמעט-מיוא-דת, הופך כאן אלתרמן את הביטוי החיובי „אתה בחר-תנו” לביטוי בעל משמעות שלילית, מבחינת גורלו העצוב של עמ-ישראל והסבל הנורא של צעירי-בניו:

„כככות ילדינו בצל גרדומים

את חמת העולם לא שמענו.

כי אתה בחרתנו מכל העמים,

אהבת אותנו ורצית בנו.

כי אתה בחרתנו מכל העמים,

מנורוגים, מצ'כים, מכרטיים.

ובצעוד ילדינו אלי גרדומים,

ילדים יהודים, ילדים חכמים,

הם יודעים כי דמם לא נחשב בדמים —

הם קוראים רק לאם: אל תביטי!”

(„הטור השביעי”, עמ' 9)

דומה, שבכל תיאורי-השואה, אין כשני שירים פור-ליטיים אלה של נתן אלתרמן ז"ל (ואין הם יחידים, בנושא זה, אצלו) כדי לבטא בשורות ספורות את אופיה המיוחד, המזועזע, של הטראגדיה היהודית בי-דורנו.

ב.

הזדהותו של נתן אלתרמן ז"ל עם זכותנו על ארץ-ישראל אינה תופעה מדינית חדשה, שהתעוררה באון לאחר מלחמת-ישש - הימים: בימים של טרם-מדינה, טען אלתרמן (בשיריו הפוליטיים) לזכותנו על ארץ-ישראל, באותו להט שטען זאת בשלוש השנים הר-אחרונות. בתשובה לגילוי-דעת ערבי-לאומי כי „פלש-תינה היא ארץ ערבית ואין לזרים כל חלק בה” משיב אלתרמן באירופה מושחות, מיתממת, המקבלת, כבי-כול, את הטענה הערבי הקיצוני, ומשנה את ההיסטוריה בהתאם לרצון הפוליטי הזה.

„נוצצים כוכבי - ליל כמצמץ

והורעים את אורם הרעוד

על העיר השוקמת אליקורם

שחנה בה המלך דאוד.

ומשם הם צופים ורואים

את העיר אל הליל ממהק.

עיר קברו של האב איברהם

איברהם שהוליד את איסחק...

לילה צה, ברמזה אוורורית

הלוחם לעצם קיומה, הרואה לפניו את המוות אך הדבק בחיים בכל מאודו. והוא המתבטא בכל דפוסיו הספרותיים; בשיר הלירי, בבלדה, בפזמון, במחזה ובמאמר העממי, המובן לכל בר - לבב, המלמד את הרבים, המקרב את הלבבות, המסופר ליושרים במעגל, המזמר בשבת ואחים — הוא הקו האלתרמני המיוחד. ולאחר שקם והדגים בשוער בת רבים: הנה כך ואפשר לשיר אצלנו, מה קל היה אחריו לרבים ואחרים, ולא רק לכותבי „שירה פשוטה”, אלא אף למחברי „פרוזה מדוברת”. עד פשוט הפשטנים האחרונים, אשר הגיעונו עד הלום.

אכן, כפי שאמרתי בפתיחת הדברים, לא רק משורר גלוי עינים, חכם - לב ומפליא נגן מת עלי-

א.

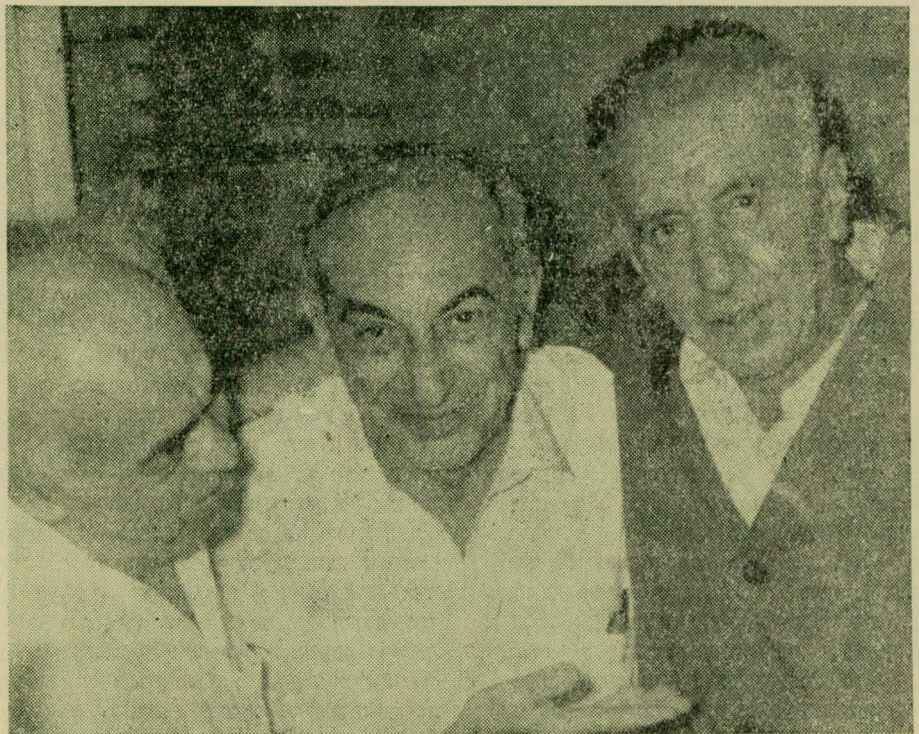
נתן אלתרמן ז"ל ראה במציאות המדינית תחום חיוני ומרכזי, שאין תודעתו יכולה להסתגר מפניו. לא רק פעילותו האישית, בעיקר הפובליציסטית, אלא גם כשרונו הפיוטי הושקעו בתגובות מדיניות אקטואליות. בזכות כשרונו המובהק, ובזכות זווית-הראיה ההיסטורית והפילוסופית - חברתית, שממנה השקיף אל הפוליטיקה — נותרו שיריו הפוליטיים כעדות היסטורית נאה וממנה למאבקן של דור-השואה - והתקומה היהודי בימינו. שורותיו מביעות בחרון קולע, ומדיפעם באירופה הר-אלתרמנית הטיפוסית, מציאות (וגם ביקורת-המציאות) שתיאורים היסטוריים ארוכים, הכתובים בדקדקנות מחקר רית מפורטת, אינם יכולים להביע: אלתרמן היטיב להדי-גיש את הכעיות ואת האווירה המלווה אותן גם יחד.

העלאתו של האינדיבידואלי לדרגה של סמל, של אבי-טיפוס — זהו סגולתו המיוחדת של השיר הפוליטי של אלתרמן. קשה לתאר כיום את הזרענות של הר-יישוב היהודי בארץ משנתגלתה לעיניו כל אימתה של השואה היהודית באירופה. אלתרמן נאחו בדמותו של ילד יהודי אחד — וכותב „על הילד אברם” — בהיותו ישן על מדרגות ביתו בפולין, כתום המלחמה, מפחד לשכב במיטתו — כשהוא מבלוט במחיקולמוס-אחד את הניגוד בין חייה-השלווה-היהודית שחזרו לפולין אחרי

לעיצוב אופני התבטאות מיוחדים, לחישול לשון עברית עשירה, גמישה, מתנגנת להפליא.

אך התקופה ההיא על נהיותיה ונפלאותיה, פרי-פוריה והתלהבויותיה, יחד עם קריאות הזרור ש-לה — עברה, והנה כמו ביק-לילה נתבקעה מביצת ההווי שלנו תקופה חדשה, תקופה, בסימן הותך והר-משמעי — מלחמה ערוכה לעצם קיומנו. אכן, תקופה של העזה גדולה, של מאבק דמים הכרחי לחיים או למוות, של לית ברירה — תקופה ועל-מדקרותיה המסאיבות כל כך, אך גם על הישגיה העצומים, הנמשכת ועד היום הזה. היא ותקופתו של אלתרמן.

איש ריעים הוא בן תקופה כזאת. הרי מן ההכרח הוא ללכד את השורות, האגפים, המערכות, כמעט בלתי אפשרי הוא להשאיר בוחד אך לעצמו. עתה כולם ואחים, ואחים לנשק ולחיים, ואחים לתק-וה ולמוות. ואמנם איש ריעים להתרחש היה אל-תורמן. מצאת אותו בכל מקום שבו נתכנסו חב-רים טובים, ולוא גם חברים אך לרגע, בדיירות של שומרי הגחלת, בבתי הקפה של ראשי האסור-פות, במחנות של דורכי הקשתות, בכל המקומות הללו נשפך יין רב, הלבבות ריננו יחדיו, קול-זמרתו של אלתרמן נשמע ברמה, ואלת הגורל הר-קדמונית שקשקה מעל לראשים במגיני מלחמה גדולים, חוגים רבים היו, שבזה אחר זה קסם בהם אלתרמן, האשף החברותי המבריק בשנינות מימ-רותיו, הכובש לבבות בפקחותו הקורנת, המשמיע את פזמוניו הנפלאים, שיש ונדרמה היה כי הם הנוסכים בנו סס-חיים, כי מכוחם אנו מצליחים להתחזק מעמד, מכוחם מחזיקה מעמד כל הארץ. הנותר של אותם הימים, והאולי אפשר אפילו להר-חיב ולומר: העם של אותם ימים גורליים, מצא ל-שמחתו הגותא, כי צמח לו פה מבחור, המזמר בר-מלים פשוטות אך ברוחות מאד מה שחבוי בלבו פנימה. אין כאן מקום להיסוסים ולפקפוקים, אין נפש מפליגה ביסורים, אין גם רמזי רזים נס-תרים; לעומת זה יש בטחון, יש ואמירה חזקה, הגם שאינה מתעלמת מן המאיים, ויש כוח אמנה-בהווה המתקדם וביום המחר, וכל זה כאילו לקח מהווי העם החי סביבנו — ועיקרו אצל אלתרמן גילאיו המחפרים נפשותיהם — כאילו שאול מ-גנוי הגיו, השגותיו והרגשותיו של העם הזה. בר-לכתו בעקבות משוררי החלוציות הדגולים, הגיע אלתרמן לשליחות-ציבור תדשה, היה לפה לעמו

מימין לשמאל: נתן אלתרמן ז"ל, יעקב הורוביץ ואברהם שלונסקי

נוצצים כוכבי ליל כחוק
על הריה של ארץ ערבית
אשר מוסה ראה מרחוק".

(הטור השביעי, עמ' 83).
תחושה היסטורית עמוקה זו מלווה את שיריו ה-
פוליטיים של אלתרמן לא רק כלפי העבר — אלא גם
כלפי העתיד. דומה, שיותר מרוב המדינאים והפוב-
ליציסטים של דורנו, חש אלתרמן בדופק ההיסטוריה,
וראה את הפוליטיקה הציונית כחולית מעבר וכמנוף
העברה מן העבר ההיסטורי הגדול אל העתיד ההיס-
טורי הגדול לא פחת. בעת המאבק הקשה על זכות
העליה של יהודים, כותב אלתרמן, "נאום תשובה לרב-
חובלים איטלקי אחר ליל הורדה" (של מעפילים) — ר'
עיקרו של הנאום הפיוטי: הדגשת המימד ההיסטורי:

"אלמונית, קפיטן, היא הדרך הזאת,
ובלודים אינה מפורסמת.
אך אם אין היא כיום רשומה במפות,
בהיסטוריה אולי היא נרשמת.
על הצי הלוח, האפור, הקטן,
יסופר עוד בשיר ורומנים.
ייתכן כי כך קפיטן, קפיטן,
יקנאו עוד הרבה קפיטנים".

(הטור השביעי, עמ' 121).

התבוננות זו אל דורנו ממרומי ההיסטוריה אינה
מובילה לתולדות-עם ישראל בלבד: אלתרמן חשף
ליקויי יסוד ופגמי תרבות יסודיים באנושות בכללותה
במושגיה, באורחיה ובמנהגיה. אחת מפסיגות
הביקורת הנפלאות של אלתרמן כלפי דורנו והליכותיו
— ובמיוחד כנגד הפוליטיקה העולמית ה"מדרנית" —
באה לידי ביטוי בשיר הפוליטי "אינטרסים", המוכר-
תר גם בכותרת מישנה "מן המיתולוגיה של הזמן
החדש". מול הגישה ה"ריאליסטית" של אלופיהפור
ליטיקה — העולמית מעמיד אלתרמן את הגישה הא-
נושית המתקדמת — באמת, שתשרור בעולמנו, כפי
שהוא מאמין, בעתיד:

"על דורות עשרה בדמיון אם נדלוגה
וראינו קבוצה של שומעים צעירים
ומרצה, ונושאו הוא: "פרקי מיתולוגיה
של השבת המאה העשרים".
והוא סח: רבות, לאויסייג ואין רפן
נמשכה שקיעתם של עמים ושכלם.
הם עבדו לפסילים.

שקראום אינטרסים —

אלילים עוטיסוד

וצמאים לדם".
מזווית דמיונית, של היסטוריית-העתיד, מדגיש אל-
תרמן את הניגוד התהומי בין פיסגת-המדע — והתרבות
של המאה העשרים, לבין הדיהומניזציה של הפוליטיקה
בדורנו:

"על פסגות מרומים המדע עמד אז,
היו איינשטיין וברנסון, אך אין זה זמנם.
עבודת-אלילים העולם עבד אז,
עבודת-אלילים עם זכרי-אדם".

(הטור השביעי, עמ' 228—229).

אלתרמן ראה עצמו כמנוף-אלילים בעולם אכזר,
אדיש ומוכה — בסנוורים, ברם, בתוך השכחה של המ-
ציאות המדינית העולמית — ראה, העריך וחייב את
הצמיחה המופלאה של העצמאות היהודית בארץ-ישראל.
בשיר ספוג — אירוגיה — ורגש (ואין אצל אלתרמן סת-
רה בין השניים), שיר שהוא יותר לירי מפוליטי, מת-
נשא אלתרמן — של — שנות — הארבעים על כנפי דמיונו
אל תקופת-ההויקנה, כשהוא ובני-דורו משתאים בראותם
את קצבת-התפתחותה של העיר (תל-אביב) שצמחה ר'
גדלה סביב גן-מאיר:

"אז נביטה, רעי ואחי,
זה בזה, בבת-צחוק משתכחת,
אשר יש בה קצת עצב וכבי,
אבל יש בה גם משהו נחת".

(הטור השביעי, עמ' 372).

בת-צחוק כפולה זו, של עצב וכבי, התרגשת-הנחת
ממה שצמח בארצנו — מלוות כך נדמה, את נתן אלתרמן
ו"ל, המשרד המדיני, אל מנוחתו האחרונה.

היכן קבור ה"קלב"?

ב. י. מיכלי

אולם בפרשה זו שלפנינו ירדו כרוכות השאלה והתשובה.
ממילא יבוא הקורא על סיפוקו.

ב

אני מודה ומתוודה: עד כאן דיברתי בחידות. לא
משום שהללו חביבות עלי, אלא משום שהן אופפות
את הנדן. ועדיין אני מהסס ומחפש את האמצעים הנ-
אותים להבהרתן. ייתכן שהשתקפה בלבד יפה לו, אך
אם המבקר תופסו כגילוי סימפטומאטי לנגע מצוי — אינו
רשאי לכבוש תגובתו. מכיוון שכך, הגיעה השעה לנסות
ולבהיר את הסתום.

תגלית מרעושה מביא לנו אמנון הדרי במאמרו "שני
כלבים מול פני הדור" ("שדמות", סתיו תש"ל). אין
המחבר צופנה כאפתעה לעת חתימה, אלא נותנה כאמ-
צעי-ההדמה בשורות הפתיחה: "לכאורה יעקב, גיבורו
של, העבד, לבאשוויס—זינגער ויצחק קומר ב,תמול של-
שום' לעגנון, הינם תרתי דסתרי או אף יותר מזאת,
אין ולא כלום ביניהם. ואילו אני בא לטעון כי באשוויס
נטל לעצמו חירות ב,העבד' להתפלמס עם ראיית העולם
של עגנון כפי שהיא באה לביטוי בסיום, תמול שלשום':
עקידתו של יצחק על הר המוריה" (שם, עמ' 104). ומיד
מתחילה התרועעות בין השכל הישר של הקורא ובין
שכלו הנפתל והעיקש. זה נוטה לקבלת המשפט הראשון,
שצידוקו נשען על גופי הספרים: ב,תמול שלשום' ר'
העבד" שונים לחלוטין הזמן והמקום, העלילה ואווירתה,
הדמויות ועולמן הפנימי: וזה — יצר המשחק גורפו ר'
מושכו אל המשפט שלאחריו. הן לא אחת ראה כיצד

משחילים חוט בקוף המחס. עתה הוא מתאוה לראות
כיצד מעיילים בו פיל.

בפרק האחרון של מאמרו חוזר הדרי להנחתו דל-
עיל. לאחר שהסתייע בראיות לחיזוקה, הוא מסכם ומב-
טיח: "משוכנע אני כי ב,העבד' דחה באשוויס את ה-
מסקנות הנובעות מחייו השוממים וממותו המשונה של
יצחק קומר וכלבו בלק, בהעמידו מולם את יעקב ר'
כלבו בלעם" (שם, עמ' 110). הוזה אומר: לפנינו כתב-
פולמוס, שמחברו השכיל להלבישו לבוש סיפורי, מעין
גלגול עברי של "פאמלה" ו"ג'וזף אנדרו". ההבדל הוא
רק בכך, שתגובת פילדינג כלפי ריצ'ארדסון תוכננה
כפארודיה, ואילו זו של באשוויס — כהשגה רצי-
נית. הצד השווה שבהם: שניהם התחמקו מהתקפת-
מישרין והעדיפו עליה את העיקוף הרומאניסטי. אך בר-
עוד שמגמת פילדינג היתה נודעת בדורה, אין לומר
זאת על מעשה באשוויס. וכאן יתרנו של הדרי: תחילה
ראינו את, "העבד" כמעשה-סיפור מעניין ועשיר כהלכה,
שרקעו מצטייר בסביבי ת"ח ות"ס וספיהן. רק עם
גילוי המפתיע נפקחות עינינו לראות נכוחה: באשוויס
לא ברא את, "העבד" אלא למטרה אסטרטגית. בעזרתו
שאף לערער תפיסה עגנונית מסוכנת.

לזכותו של מגלה הנסתרות יש לציין, כי אינו כופה
עלינו את פתרוננו בקביעה שרירותית. יתר על כן, לי-
הוכחת טענותיו אינו מסתפק בעימות גיבורית של שתי
היצירות, מעשיהם וההוריהם ונותניהם. בהרצאת דב-
ריו מצוי גופך, שהוא למעלה מחובת המבקר. משום-
מה הוזרו להביאנו בסוד תגליתו. וכאן אינו אומר די
בהבהרתה העובדתית, אלא מפרט ומספר: איך הגיע
אליה; כיצד מצא את המפתח לחדת, "העבד"; כיצד
בכלל ניצנצה בראשו המחשבה שיש מפתח ומן הראוי
לחפש אחריו. אף שווה נודה פיקאנטית, אדחנה לצורך
ההפטרה. קודמים לה ערעוריו על, "תמול שלשום", ש'
אליהם נסמכות הסכמותיו על, "העבד". הן הללו, יותר
מן האשראה שזכה לה באקראי, קובעים טיבו של ה-
מבקר. אך הואיל ואין להעתיקם במלואם, אשתדל לצי-
רף את פסקאותיהם העיקריות, צירוף שיבטא את מהותם.

ג

למובאות אין חשיבות של מוקדם ומאוחר. העי-
לאתן בסדר אחר, מותאם לתגובת, אולי תיטיב להבליט
את הסעון הבלטה. אך לתועלת המעיין, שברצותו יוכל
לודאן בנקל, ייקבעו להלן כפי נתינתן במאמר. גם
בדרך זו נראה את מחברו כשהוא נאמן לתכליתו: דורש
לסירוגין בגנות, "תמול שלשום" ובשבח, "העבד".

מה שעמדה לו ליצחק בן אברהם צדיקותו של
אביו ובא האיל תחתיו, לא עמד לו ליצחק קומר
הניהיליזם של יוצרו וכלב המיתו (שם, עמ' 104).
אין לך גיבור עייף (הפיזור במקור) — ה'
מעתיק) כיצחק קומר. חדל-אישים כמוהו לא תמצא
עד לאביו הרוחני (אשר אינו, כפי שאומרים, ר' יודיל
חסיד מ,הכנסת כלה", אלא) מנשה-חיים מ,היה ה'
עקוב למישרו".
אשתדל להראות כי באשוויס שולל עייפות זו
משום שהיא מולידה את הספקנות והפסימיות העג-
נונית, והולדה מתוך עייפות אין בה ערובה לנצח
ישראל. באשוויס אופטימי מתוך אמונה שנצח יש-
ראל לא ישקר, לא ילך שולל אחרי הבדרי. — — —
לקראת סוף חייו הקשים עורך יעקב מאון מיושב
ונכון אך גם חיובי (עמ' 105).

העוגן הושלך למימיו הדלוחים של, "כלב חרצות"
לעגנון. הטכניקה דומה אך באשוויס הופך את היוצ-
רות. הכלב בלק מדביק את יצחק קומר בהידור-
פוביה — — — ואילו בלעם כלבו של באשוויס מר-
ליך את יעקב למי-מנוחות שמעבר לנהר ויסלה. נראה
לי כי באשוויס אומר לעגנון: אכן פני הדור כפני
הכלב, אך למה לך לצייר פנים כה מכוערים. אני
הכרתי כלב אחר. מעתה אמור, שני (הפיזור ב'
מקור. — המעתיק) כלבים מול פני הדור (עמ' 106).
כסגולה לעמוד איתן במאבק עם השממון הרוחני,
עם סביבתו הנכרית — אלילית ועם השכתון הוא
(יעקב) מחליט להורות תרי"ג מצוות לפי סדרן על

א

בטרם תוכר השאלה שנקבעה בכותרת, יש להרחיק
לזות-שפתים מן המועד לכך מעצם עשייתו: מן, "הבחור
הנעצר". לא די שדגים אותו על עבירות שהוא עובר
מתוך העלם וחיפזון, אלא שטופלים עליו גם הונחותיהם
ושגיאותיהם של סופרים ועורכים, והנה, הפעם —
בשעת כתיבה זהו ניוחש בלבד, שאמיתו תיבחן רק לי-
אחר ההדפסה — לא טעה ולא הטיח דעתו מן הכתוב.
אדרבא, הוא יצק אותו בעופרת כנתינתו מעט. ודאי
הבחין בסירכה אשר לפניו. בסתר לבו אולי גם נרתע
מן הכתיב יוצא הדופן, אך למרות רתיעתו דבק —
ולשבוהו נאמר הדבר — בנוהג המתחייב מתפקידו:
לסדר כל אות וכל מלה ככתבן, ומי יודע, אולי פחו-
עליו יצרו וניסה להעמיד את ה, "כלב" על חזקתו, אלא
שהמגיח עמד על המשמר וסיכל את כוונתו הטובה.

צדק מי שאמר: אם כלב נושך אדם — אין בכך
משום רבותא; רק בהיפוכו — אם אדם נושך כלב —
יש משום חידוש. בדרך הפאראפראזה אפשר לומר: כלב,
באיותו המקובל, אינו מעורר תשומת-לב; קלב —
שאני. לכאורה, רק אות אחת נתחלפה באות דומה, חר-
לוף הניכר בכתיב ואינו מורגש בקרי, אף על פי כן,
שינוי קליל זה מעבירנו מן המובן אל המופלא.

כלום חייב התוהה ביישוב תהייתו? ובמקרה דגן,
האם השואל למקום קבורתו של הכלב מוטל עליו גם
לגלות? להלכה יכול המבקר לצאת ידי חובתו בהעלאת
שאלותיו והסברתן. לא תמיד הוא אפסירופוס לתשובות.